

Nikola Milovanović, **Generali izdaje I—II. Sloboda** — Beograd, 1977, 453 in 463 strani.

Ime avtorja Nikole Milovanovića je jugoslovanskim bralcem že precej znano, saj so bile knjige Vojni puč i 27. mart 1941, Od marseljskog atentata do trojnog pakta, »Kraljev izaslanik« u redovima Udbe in Kroz tajni arhiv Udbe med njimi lepo sprejete. Če bi hoteli poiskati skupen imenovalec vseh njegovih del, vključno z Generali izdaje, bi lahko rekli, da so to glavne značilnosti jugoslovanske zgodovine polpretekle dobe nekako od smrti kralja Aleksandra, in to predvsem temne plati te zgodovine, se pravi protiljudska politika buržoaznih vrhov, kapitulantstvo, izdaja, kolaboracionizem, kontrarevolucija itd. Težišče njegovih prikazov je zato seveda na obdobju druge svetovne vojne oziroma narodnoosvobodilnega boja, sega pa delno tudi še v leta po vojni. Na to njegovo tematiko je verjetno odločilno vplivalo dejstvo, da je bil avtor dolga leta uslužbenec naših varnostnih organov in se je torej poklicno ukvarjal z zatiranjem raznih protinarodnih sil, tako po vojni kot tudi že med vojno.

Milovanovićevo delo nima ambicij znanstvenega dela, čeprav bi to lahko bilo. To je predvsem publicistika v najboljšem pomenu besede, hkrati pa mešanica tudi drugih zvrsti pisanja. Ta »pričevalska« knjiga ni opremljena z nobenim znanstvenim aparatom, ne navaja nobene literature in ne kontrolnih podatkov. Jasno pa je, da je avtor uporabljal obilno arhivsko gradivo, ki pa je žal pri nas zelo neenakomerno ohranjeno. Zaradi omenjenih dejstev povprečnemu bralcu ni jasno, kje se dokumenti nahajajo, ali so bili že objavljeni, ali je bila njihova vsebina že znana ali ne itd. Dandanes lahko že rečemo, da je bila vsebina te knjige na nek način in v glavnem že znana, vendar pa lahko vseeno trdimo, da imamo pred sabo originalno branje. Zasluga za to tiči v načinu, kako je avtor to vsebino prikazal, kako jo je metodološko oblikoval. Nosilci tem oziroma poglavij so glavni vodje kontrarevolucije, v tem okviru pa so potem prikazane različne veje, smeri in problematika te izdaje, ki je rdeča nit knjige. Lahko rečemo, da je to delo v precejšnji meri povzetek, pa tudi dopolnitev vseh dosedanjih avtorjevih objav, čeprav tudi na njegovi ravni ne zaobjema vse »geografije« jugoslovanske kontrarevolucije. V glavnem se v knjigi skoraj ničesar ne bere o balistih, črnogorskih federalistih, makedonski kontrarevoluciji, slovenski beli gardi in o muslimanskih kolaboracionistih, niti ne o Ljotiću itd.

Omeniti gre tudi to, da se Milovanović po nepotrebnem ne zadržuje pri podrobnem opisovanju organizacije ali akcijskega delovanja posameznih skupin in organizacij, pač pa se osredotoča in ustavlja na bistvenih dogodkih, procesih, dokumentih in dokazih, skratka v tistih sferah dogodkov in oseb, kjer se je odločalo in kjer se je bistvo najočitneje in najhitreje pokazalo.

Avtorjevi »generali«, ki poimenujejo posamezna poglavja so: Pavle Karađorđević, Milan Nedić, Ante Pavelić, Draža Mihailović, Lev Rupnik ter še Ministri v emigraciji. Prvi Milovanoviću predstavlja posebljenje zgrešene notranje in zunanje politike vladajoče garniture predaprilske Jugoslavije. Ta politika ni izražala osnovnih teženj jugoslovanskih narodov ter je državo gnala v objem fašističnega tabora, kar je končno pripeljalo do pristopa k Trojnemu paktu. Pri tem avtor ni pozabil omeniti »nezrelih« poskusov fašizacije jugoslovanske družbe, npr. delovanje Stojadinovića. Vsa ta politika je po svojih nosilcih, usmerjenosti in posledicah nujno postala predzgodovina izdajstva in kontrarevolucije v dobi narodnoosvobodilnega boja. To avtor izrecno poudarja in nasploh to politiko kot celoto ocenjuje kot izdajalsko. Seveda pa je treba upoštevati, da si je kraljevina Jugoslavija le prizadevala ohraniti svojo neodvisnost, in to tudi glede na odnose s fašističnimi državami in ob priliki pogajanj za pristop k Trojnemu paktu. Vprašanje je seveda, koliko je bilo v tej politiki načelnosti in skrbi za nacionalne interese. Težko je v mednarodnih odnosih ločiti med normalno diplomatsko dejavnostjo ter oportunistom na visoki ravni in izdajo. Avtor bi pri tem imel lažje stališče, ko bi najprej ovrednotil notranjo politiko Pavla in Stojadinovića ter bi nato bolj izrazito izstopilo bistvo zunanje po znani formuli, da je zunanja politika le nadaljevanje notranje. Pisec pa se je pri vsem tem vzdržal poskusa neke sinteze tega dogajanja in je zaradi značaja svojega pisanja storil prav. Približujemo pa se razjasnitvi teh vprašanj, v precejšnji meri po zaslugi raziskovanj dr. Dušana Bibra.

Osrednja tri poglavja so posvečena Nediću, Paveliću in Mihailoviću. Stvari, ki jih avtor opisuje, so bile več ali manj že znane z izjemo vloge srbskega kvizlinga Nedića in nekaterih podatkov okrog osrednje figure jugoslovanske kontrarevolucije, generala Mihailovića. Ta trditev velja predvsem za slovenskega bralca,

kajti nimamo natančnega pregleda nad srbsko strokovno literaturo. Avtor nas pri Nediću uvaja z njegovo aretacijo ter samomorom leta 1946 ter nato nadaljuje z opisom »osvobojene« Srbije pod nemškim protektoratom. Podobno se pri Paveliću najprej seznanimo z atentatom nanj v Buenos Airesu ter njegovo smrtjo v Španiji leta 1959. Sledi kratek opis zgodovine ustaškega gibanja pred vojno, prevzem oblasti po razpadu Jugoslavije, terorja v NDH, pri čemer po zanimivosti izstopajo momenti kot so vloga Abwehra, puč Vokić-Lorković, dvoumna vloga HSS in Mačka, stiki s četniki itd. Pri tem je avtorju treba priznati, da je po svojih močeh izkoristil razpoložljive vire ter vse to izdajalsko dogajanje postavil v določen mednarodni okvir. To velja seveda še posebej za poglavje o Mihailoviću, saj je bil to sploh mednarodni problem prve vrste. Tu nam avtor postreže tudi s svojimi lastnimi spomini na razgovore z izdajalskim generalom in njegovimi sodelavci. Dobro je obdelan problem zavezniških misij pri Mihailoviću, pri čemer lahko sledimo prevladi realne politike pri Churchillu oziroma pri Britancih, česar ni mogoče reči v taki meri za Američane. Nekaj zvemo tudi o nastanku četniške organizacije, njenih spremembah, ciljih in ideologiji. Vse to nam predoči veliko zaroto oziroma smo priča poskusu, kako vleči za nos svetovno javnost na račun narodnoosvobodilnega gibanja, ki se je resnično borilo proti okupatorjem.

Slednje je v neposredni zvezi s poglavjem o ministrih v emigraciji, ali natančneje o emigrantski vladi. Avtor tu sledi dogajanjem z vlado od 27. marca 1941 naprej, odhodu oz. begu v tujino, nestalnosti v notranjih trenjih v vladi, sporom med Hrvati in Srbi, težavam s kraljem, glavno pa je seveda politika te vlade do dogajanja v domovini, konkretno, podpiranje Mihailovića proti narodnoosvobodilnemu gibanju ter stalno prizadevanje pri zaveznikih za to podporo. Vse to je bralcem več ali manj že znano, zato se ob tem ne bi dlje zadrževali. Pozitivna stran tega poglavja je predvsem v tem, da podaja tudi pregled delovanja kraljeve Jugoslavije v ostalih centrih mednarodne politike. V glavnem je tu šlo za obveščevalno in propagandno dejavnost, ki se je odvijala konkretno v Carigradu, Ankari, Bernu, Vatikanu, Washingtonu in Rimu.

Slovenski »general izdaje« je seveda Lev Rupnik. Pri tem poglavju, ki je izrecno posvečeno kontrarevoluciji v Sloveniji, je kot sodelavec naveden Dušan Zeljcnov. Pri tem ni jasno, v koliki meri je slednji avtor poglavja, v celoti ali le deloma. Vsekakor pa je ta del knjige sestavljen veliko bolj enostavno kot drugi. V glavnem se je avtor naslanjal na zapisnik s procesa proti Rupniku ter na izjavo, ki jo je general napisal v zaporu. Torej ničesar novega. Drugače pa je v knjigi še nekaj kratkih razdelkov, ki govorijo o Sloveniji in slovenskih problemih kot npr. o beli gardi kot »edini opori četniškega gibanja v Sloveniji«, o pismu Živkovića Kramerjevim prijateljem, o Mihi Kreku v emigraciji ter predvsem o majorju Karlu Novaku, Mihailovičevem komandantu za Slovenijo, ki je vzdrževal tudi obveščevalne zveze z emigracijo itd.

Kljub nesporni kvaliteti knjige kot celote ne moremo biti zadovoljni z načinom, kako obravnava slovenske probleme. To ne velja za količinsko plat prikazovanja, temveč za kakovostno. Pri vsem tem je simptomatično, da je tiskarski skrat najbolj radoživ ravno pri slovenskih imenih. Opaziti je tudi nekaj stvarnih napak kot to, da je Anton Korošec umrl leta 1939, prava cvetka pri tem pa je navedba, da je Marko Natlačen ob koncu vojne skupaj s kvizlingi in okupatorji pobegnil iz države!

Boris Mlakar

Slovinci v Italiji po drugi svetovni vojni. Ljubljana — Koper — Trst 1975, 660 + XV strani.

V počastitev tridesete obletnice osvoboditve in zmage nad fašizmom je izdala Cankarjeva založba iz Ljubljane skupaj s Casopisnozaložniškim podjetjem Primorski tisk iz Kopa in Založništvom tržaškega tiska iz Trsta obsežen zbornik *Slovinci v Italiji po drugi svetovni vojni*, ki zajema 660 + XV strani raznih člankov, razprav, analiz in dokumentov, ki skušajo osvetliti z zgodovinskega, gospodarskega, pravnega, socialnega in drugih vidikov položaj naše narodne manjšine v Italiji predvsem v obdobju po drugi svetovni vojni.

Zbornik, ki se nam predstavlja v razkošni opremi, je nedvomno pomembna publikacija, saj vsebuje mnogo dragocenih podatkov in misli. K sodelovanju je uredniški odbor pritegnil najvidnejše strokovnjake s področij, ki jih ta knjiga obravnava, in sicer z obeh strani meje.